

Archieven van de ambachts- en schuttersgilden

1327-1874

H.B.M.ESSINK

INVENTARISSEN VAN DE ARCHIEVEN DER BOSSCHE AMBACHTS- EN
SCHUTTERSGILDEN.

INHOUDSOPGAVE.

INVENTARISSEN VAN DE ARCHIEVEN DER BOSSCHE AMBACHTSGILDEN.

ALGEMENE INLEIDING.

A. De gilden, die al vóór 14 september 1629 bestonden.

I. Gilden, wier dekenen het derde lid van de stadsregering vormden.

blz. 1 Inleiding.

10 1) Het Archief van het Smedengilde; (+Ariaensgilde)

BIJLAGE I.

Lijst van geraadpleegde bronnen en literatuur.

BIJLAGE II.

Alfabetische lijst der ambachtsgilden.

BIJLAGE III.

Lijst van beroepen vallende onder een ambachtsgilde.

INDEX.

AANVULLING.

WIJZE VAN BERGING VAN DE STUKKEN

INVENTARISSEN VAN DE ARCHIEVEN DER BOSSCHE AMBACHTSGILDEN.

Algemene Inleiding

De gilden in de vroegste tijd	Dat er in 's Hertogenbosch in de 13e eeuw al organisaties - in de vorm van gilden of broederschappen - van vak- en bedrijfsgenoten bestaan hebben is vrijwel zeker. In 1302 immers verleende hertog Jan II van Brabant een kaart aan
De eerste kaarten	het toen al bestaande gilde der smeden 1). Door deze kaart kreeg dit gilde in 1302 een publiek-rechtelijk karakter. Het tweede gilde, dat publiek-rechtelijke bevoegdheid kreeg, was der looiers en schoenmakers. Hun kaart - eveneens door de hertog verleend - dateert van 8 februari 1304 2).
De wetgevende bevoegdheid.	Werden de eerste kaarten van de smeden en looiers door de landsheer verleend, geleidelijkaan ging ook de stad zich met de gildenwetgeving bemoeien. De kaart, die het slagersgilde in 1327 ontving, was van stadswege 3). Toch bleef de stedelijke wetgevende bevoegdheid inzake de ambachtsgilden aan de hogere landsheerlijke wetgeving onderworpen. Zeer vele door de stad verleende kaarten zijn medebezegeld door de schout, als vertegenwoordiger van het landsheerlijke gezag 4). Bovendien komt in practisch alle kaarten de bepaling voor, dat de hertog of de stad de kaarten kunnen wijzigen en dat de kaarten niet in strijd mogen zijn met de rechten en bevoegdheden van de hertog 5).
Eigen verordenden- de bevoegdheid	Naast de wetgevende bevoegdheid van landsheer en stad hadden de ambachtsgilden ook een eigen wetgevende bevoegdheid. In de 15e eeuw hebben de gilden nog al eens gebruik gemaakt van deze bevoegdheid 6). Een bekend voorbeeld is de keur van het linnenweversgilde van 11 november 1473 7). De eigen wetgevende bevoegdheid begint echter in de 16e eeuw, doordat de gilden zowel in politiek als economisch opzicht afzwakken, in onbruik te raken. Na de reductie van Den Bosch is er practisch geen sprake meer van zo'n bevoegdheid.
De indeling der ambachtsgilden	Men kan ten aanzien van de Bossche ambachtsgilden de volgende indeling maken: A. Gilden, die al vóór 14 september 1629 bestonden. Deze rubiek kan men weer onderverdelen in: 1) Gilden, wier dekenen het derde lid van de stadsregering vormden; 2) Gilden, wier dekenen geen deel uitmaakten van het derde lid. B. Gilden, die na 14 september 1629 werden opgericht.
De rangorde der ambachtsgilden	De gilden, wier dekenen deel uitmaakten van de stadsregering, hebben een door de keizerlijke en aartshertogelijke ordonnances van 1525 en 1610 vastgestelde rangorde gehad 8). De gilden, die nimmer politieke bevoegdheid hebben bezeten, kenden een rangorde krachtens ancienniteit 9). In de inventaris worden de gilden volgens bovenstaande rangorde door ons vermeld.

Bestuur en functionarissen:

dekenen en gezworenen

Aan het hoofd van ieder gilde stonden de dekenen. Aanvankelijk heetten de dekenen bij de gilden der slaggers en volders gezworenen. In de loop van de 15e eeuw werden deze bestuurders ook bij laatstgenoemde gilden dekenen genoemd 10). Eén gilde maakte hier een uitzondering op. Namelijk dat der goudsmeden. Dezen hebben nimmer dekenen gekend. Hun bestuurders werden keurmeesters genoemd 11). De dekenen werden in hun bestuurszaak bijgestaan door de gezworenen. Volgens de keizerlijke en aartsbisschoppelijke ordonnances van 1525 en 1610 hadden de gilden met politieke bevoegdheid een vastgesteld aantal dekenen en gezworenen. Schematisch als volgt weergegeven:

	Dekenen:		Gezworenen:	
	1525	1610	1525	1610
smeden	3	3	12	4
molenaars	3	2	8	3
bakkers	4	2	8	3
korenkopers	4	2	16	3
slaggers	3	2	6	3
viskopers	3	3	6	4
looiers	4	3	12	4
wolwevers	2	2	8	3
kramers	3	3	28	4
gewantsnijders	4	3	28	4
bontwerkers	2	2	6	3
nestelmakers	3	2	12	3
speldenmakers	3	3	12	4
schrijnwerkers	3	2	10	3
verwers	2	2	2	3
hoedenmakers	2	2	3	3
plattijnmakers	2	-	3	-

Het aantal deken van een gilde, wier dekenen nimmer in de stadsregering hebben gezeten, zal bij de afzonderlijke bespreking van zo'n gilde worden opgegeven.

keurmeesters.

Naast de dekenen en de gezworenen hadden ook de keurmeesters een bestuursfunctie in het gilde. Zij waren echter hoofdzakelijk belast met de bedrijfscontrole. Het hoogste aantal keurmeesters kenden de schoenmakers en looiers. Hun gilde had er tien in functie 12). De gilden der handschoenmakers, linnenwevers, olieslaggers, hoedenmakers, schilders en bontwerkers hebben nimmer keurmeesters gekend 13). In deze gilden was de bedrijfscontrole geheel en al in handen van de dekenen gebleven.

ambachtsknaap.

De dekenen werden ook nog bijgestaan door een ambachtsknaap of gildeknecht. Bij sommige gilden hadden deze knapen naast hun meer normale functie van "boodschappenjongen" en aanzegger ook nog enige justitionele bevoegdheid 14).

wasmeesters.

De gilden van vóór 14 september 1629 hebben ook nog wasmeesters gekend. Dezen waren belast met de zorg voor de gildealtaren alsmede voor de aan die altaren verbonden goederen 15).

Vergaderingen. Naast de gewone vergaderingen van ieder gilde afzonderlijk hebben de gilden ook vergaderingen van alle gilden gezamenlijk gekend. Doch deze gezamenlijke bijeenkomsten werden in 1525 bij keizerlijke ordonnantie afgeschaft 16). De gewone vergaderingen mochten aanvankelijk zonder verlof van schout en schepenen gehouden worden. Sinds 30 september 1525, toen de keizerlijke ordonnantie werd afgekondigd, was hiervoor echter verlof van de stadsregering vereist en moest deze soms ook over de agenda ingelicht worden 17). De keizerlijke ordonnantie van 1525 wordt nog al eens ter sprake gebracht. Zij was een gevolg van het grote sociale oproer, dat in juni 1525 in Den Bosch uitbarstte en waarbij enige kloosters het moesten ontgelden 18). De gilden der speldenmakers, wevers en nestelmakers hadden een belangrijk aandeel in dit oproer 19). De Bossche ambachtsgilden kenden de volgende beroepgenoten:

De beroepsge-
noten:
leerknappen.

a) De leerjongens ook wel leerknappen genaamd. Zij moesten een bepaalde leertijd bij een meester van het ambacht in Den Bosch of bij een meester van een gelijksoortig ambacht in een vrije stad doormaken. Deze leertijden waren voor elk ambacht verschillend. Aan de hand van de ons ter beschikking staande gegevens als volgt weergegeven 20);

2 jaar:	3 jaar:	4 jaar:
Linnenwevers;	schoenmakers	wolwevers;
smeden;	en looiers;	goudsmeden.
rademakers;	tingieters;	
bontwerkers;	handschoen-	
verwers;	makers;	
droogscheerdeers;	schrijnwerkers.	
bakkers;		
bonnetmakers;		
olieslagers en		
molenaars;		
speldenmakers;		
chirurgijns en		
barbiers;		
hoedenmakers;		
timmerlieden;		
lint- en pas-		
senentwerkers.		

De leerknappen maakten deel uit van het gilde. Zij mochten echter niet deelnemen aan de gildevergaderingen en teerdagen. De leerknaap diende ook een bepaald bedrag aan het gilde te betalen. Mochten de meesterspeldenmakers-, lintwerkers en -passementwerkers er méér dan een leerjongen op na houden, alle andere gildemeesters mochten daarentegen er slechts één in de leer nemen. Bij sommige ambachten mochten de leerjongens door hun meesters bezoldigd worden (o.a. bij de timmerlieden), bij andere ambachten daarentegen (o.a. droogscheerders) weer niet 21).

gezellen of knechten.	b) De gezellen doorgaans knapen of knechten genaamd Had een leerknapp zijn leertijd goed voleind dan kon hij meester worden. Ontbraken hem echter de nodige financiële middelen dan was hij genoodzaakt als knecht te gaan werken bij zijn oude leermeester of bij een andere baas. Op geregelde tijden en plaatsen konden de meesters knechten in dienst nemen 22). Zo namen de schoenmakers hun knapen of gezellen in dienst daags na Driekoningen en daags na Sint Petrus en Paulus en sloten de wolwevers het arbeidscontract met hun nieuwe knechten op de Weversplaats af 23). Vermoedelijk hebben de schoenmakersknechten tijdelijk een gezellenorganisatie gekend. In de 18e eeuw kende Den Bosch een bus van droogscheerders- en kleermakersknechts 24).
meesters.	c) De meester was het volwaardige lid van het ambacht. Leerjongen en knecht waren maar passieve leden 25). De Bossche meester moest aan de volgende vereisten voldoen: 1) poorter van de stad zijn 26); 2) vakkundige bekwaamheid 27). Oorspronkelijk was de meesterproef nog niet vereist. Geleidelijk aan gingen de gilden tot zo'n proef over. De schrijnwerkers kenden in 1422 al zo'n proef en bij de chirurgijns mocht de kandidaat slechts eenmaal "herexamen doen" 28); 3) goed bekend staan. Degenen, die van elders kwamen, moesten certificaten van goed gedrag overleggen 29); 4) meester- of intredegeld betalen 30); 5) een bepaalde leeftijd bereikt hebben 31). Bij de slagers moest men twintig jaar oud zijn. De oudste zoon van een meester slager, geboren na het meester worden van de vader, kon met achttien jaar volstaan 32). Bij de viskopers twintigjarige leeftijd voor meesterskinderen en vijfentwintigjarige leeftijd voor niet-meesterskinderen vereist 33). Om lintwerkersmeester te kunnen worden moest men minstens zestien jaar of gehuwd zijn 34); 6) in het bezit zijn van een wapenrusting 35).
Godsdiensige aspecten:	De gilden van vóór 1629 kenden de volgende patroonheiligen 36). De voornaamste patro(n)en is (zijn) bij ieder gilde onderstreept:
patroonsheiligen.	smeden <u>Sint Eloy</u>; molenaars <u>Sint Agnes</u>; bakkers <u>Sint Lucia</u>, Sint Maarten, Sint Adelbert korenkopers <u>Sint Rombout</u>, Sint Cunera; slagers <u>Sint Nicolaas</u>; viskopers <u>Sint Pieter en Pauwel</u>, Sint Jacob de Apostel, Sint Philippus de Apostel, Sint Jan de Apostel, Sint Andries de Apostel, Sint Barbara, Sint Maarten; looiers <u>Sint Crispijn en Sint Crispiniaan</u>, Sint Willibrord, Sint Blasius; wolwevers <u>Sint Jacob</u>, Sint Andries; kramers <u>Sint Nicolaas</u>; gewantsnijders <u>Sint Michiel</u>, Sint Magdalena; bontwerkers <u>Sint Christoffel</u>, Sint Jan de Doper (onthoofding), Sint Leonard, Sint Dymphna; nestelmakers <u>Sint Bartholomeus</u>, Sint Andries, Sint Rombout, H. Sacrament, H. Maagd, Alle Heiligen; speldenmakers <u>Sint Thomas de Apostel</u>, H. Geest, Sint Jacob, Sint Oda; schrijnwerkers <u>Sint Jan Evangelist</u> (St. Jan in de olie), Sint Ursula, Sint Joseph. verwers <u>Sint Jacob</u>, Sint Leonard, Sint Catharina van Siena; hoedenmakers <u>Sint Antonius Abt</u>, H. Maagd (geboorte), Sint Clemens; volders <u>Sint Laurens</u>; linnenwevers <u>Sint Severus</u>, Sint Michiel, Sint Apollonia, Sint Magdalena; goudsmiden <u>Sint Eloy</u>; schilders <u>Sint Lucas</u>, Sint Servaas; barbiërs <u>Sint Cosmas en Sint Damiaan</u>, H. Maagd; timmerlieden <u>Sint Joseph</u>, de Vier Gekroonden, Sint Hieronymus, Sint Bernard;

kruiers Sint Quirijn, Sint Odilia;
 lintwerkers Driekoningen, Sint Maarten, Sint Augustinus, Sint Marcus.

- altaren. Van de 52 altaren in de Sint Jan waren er niet minder dan 22 aan patroonsheiligen van ambachtsgilden toegewijd. Deze gildealtaren bevonden zich in de straalkapellen achter het hoogkoor, onder het oksaal en aan de pilaren van midden- en zijbeuken. Het Sinterklaasaltaar, dat der slagers en kramers, is naar alle waarschijnlijkheid het oudste gildealtaar geweest. Het mooiste en rijkste was dat der viskopers. Dit altaar toegewijd aan Sint Pieter en Sint Pauwel bevond zich in de middelste straalkapel achter het hoogaltaar 37).
- O.L.Vrouwedracht De gilden waren verplicht in wapenrusting deel te nemen aan de grote stadsprocessie, die jaarlijks ter ere van Onze Lieve Vrouw op de Bossche kermisdag gehouden werd. In deze omgang droegen de gilden hun ambachtskaarsen mede. De processie werd geopend door de ambachtsgilden met de smeden voor op 38).
- De economische betekenis De ambachtsgilden kan men economisch in twee groepen verdelen:
- a) de gilden, die voor de plaatselijke markt zorgden, zoals de gilden der bakkers en slagers;
 - b) de gilden, die naast de verzorging van de plaatselijke markt hoofdzakelijk voor de regionale en internationale markt zorgden, zoals de smeden (hoofdzakelijk de messenmakers), viskopers (doorvoerhandel van haring en zoutwatervis), looiers en schoenmakers, bontwerkers, nestel-, spelden- en hoedenmakers.
- De bloeitijd van de onder b) genoemde groep is vóór 1629 geweest. Reeds tijdens de Gelderse oorlogen begonnen deze gilden in betekenis af te nemen. Velen van hun leden verpauperden en verproletariseerden in de 16e eeuw. In deze gilden werden dan ook in 1525 en in 1566 de meest revolutionaire en hervormingsgezinde leden aangetroffen. Het economisch verval, dat in de 16e eeuw begon, was zo groot, dat sommige gilden, zoals dat der plattijnmakers (reeds geruime tijd vóór 1629 verdwenen), volders, bontwerkers en hoedenmakers 1798 niet meer overleefd hebben.
- De lotgevallen na 1795 Artikel 53 van de Staatsregeling van 1798 verklaarde het gildestelsel voor vervallen. Om dit artikel ten uitvoer te brengen vaardigde het Uitvoerend Bewind op 5 oktober 1798 een publicatie uit, waarin de opheffing van de ambachtsgilden gelast werd 39). Op 24 oktober d.a.v. verklaarde de Bossche magistraat de gilden voor ontbonden en op 25 oktober werden de bestuursleden uit hun functie ontheven 40). Provisionele commissarissen werden van stadswege aangesteld om het voorlopig bestuur op zich te nemen. Deze commissarissen waren oud-bestuursleden van de gilden 41) Hoewel artikel 53 van vervallen verklaring sprak betekende dit alleen vervallen verklaring van publiekrechtelijke bevoegdheden. De gilden bleven als privaatrechtelijke verenigingen voortbestaan waarvan een ieder zonder aan allerlei eisen gebonden te zijn lid kon worden. Ook bleven de gilden in het bezit van hun goederen en fondsen 42). Aan de commissarissen was op 25 oktober 1798 opgedragen om binnen een maand een opgave te verstrekken van de goederen en fondsen. Het heeft echter meer dan een half jaar geduurd voordat deze opgaven binnen waren 43). Hoewel Den Bosch zeer patriottistisch gezind was en van harte meedeed aan de nieuwe tijd ging men niet con amore met de besluiten van de landsregering ten aanzien van de gilden mede. Een tekenend feit is, dat de stad vóór 5 oktober 1798 niets tegen de gilden heeft ondernomen. De magistraat wees zelfs in zijn rapport van 7 juni 1799 aan de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam gezonden op het grote nut van de Bossche gilden. Nu de gilden ontbonden waren - betoogde de magistraat - liep de gebruiker groot gevaar producten van minderwaardige kwaliteit voortgezet te krijgen 44). Dat aan de ontneming van het publiekrechtelijk karakter van de gilden nogal wat haken en ogen zaten blijkt zonneklaar uit de reacties, die in het prille begin van de 19e eeuw

op de bepalingen van 1798 en 1799 volgden. Op 24 augustus 1803 vaardigde de Bossche municipaliteit een bedrijfs-ordonnantie uit, die het gildestelsel van vóór 1798 vrijwel geheel herstelde 45). De Corporatiewet van 30 januari 1808 was voor de toenmalige Bossche stadsregering een dankbare gelegenheid om de gilden - in 1798 van hun publiekrechtelijke bevoegdheden beroofd - onder de benaming van corporaties - voor zoverre het wettelijk mogelijk was - in hun oude rechten te herstellen. 46). Hoewel de Franse wetgeving bedrijfsvrijheid kende bleef in Den Bosch ook na de inlijving bij het Franse keizer-rijk de corporatiewet van kracht 47). Ofschoon er ook na de Franse tijd nog velen waren die de gilden wensten zien voortbestaan als publiekrechtelijke lichamen, werd aan deze wensen niet tegemoet gekomen, doordat koning Willem I op 23 oktober 1818 de gilden of corporaties definitief als publiekrechtelijke organisaties ontbond 48). Ondanks dit koninklijk besluit gelukte het aan sommige gilden om nog enige tijd hun bestaan, zij het dan als privaatrechtelijke verenigingen, voort te zetten. Het langst is op die manier blijven voortbestaan het oudste Bossche ambachtsgilde, namelijk dat der smeden 49).

De gildearchieven

Ook in Den Bosch werd, zoals in de meest steden van ons land, niet streng de hand gehouden aan de bepaling, dat de gildearchieven moesten ingeleverd worden bij de stedelijke magistraat. Deze handelwijze heeft tot gevolg gehad, dat sommige archieven, zoals dat der kramers omstreeks 1820, andere pas in de tweede helft van de vorige eeuw (o.a. het archief van het smedengilde) in stedelijk bezit kwamen. Weer andere archieven zijn in het bezit van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen gekomen. Bovendien zijn er ook archieven, waarvan de stukken deels in het bezit van de stad en deels in het bezit van het Genootschap zijn. De aanwezigheid van een archief in de jaren 1799 en 1958 wordt door een schema aangegeven 50):

gilden	1799	1958.
smeden	aanwezig	aanwezig;
molenaars	aanwezig	aanwezig;
bakkers	aanwezig	aanwezig;
korenkopers	aanwezig	aanwezig;
slagers	aanwezig	aanwezig;
viskopers	aanwezig	aanwezig;
looiers	aanwezig	aanwezig;
wolwevers	niet vermeld	aanwezig;
kramers	aanwezig	aanwezig;
gewantsnijders	aanwezig	aanwezig;
bontwerkers	niet vermeld	niet aanwezig;
nestelmakers	aanwezig	niet aanwezig;
speldenmakers	aanwezig	niet aanwezig;
schrijnwerkers	aanwezig	aanwezig;
verwers	aanwezig	niet aanwezig;
hoedenmakers	niet vermeld	niet aanwezig;
plattijnmakers	niet vermeld	niet aanwezig;
volders	niet vermeld	aanwezig;
linnenwevers	niet vermeld	aanwezig;
goudsmeden	aanwezig	aanwezig;
schilders	aanwezig	aanwezig;
barbiers	aanwezig	aanwezig;
timmerlieden	aanwezig	aanwezig;
kruiwagenkruiers	niet vermeld	niet aanwezig;
lintwerkers	aanwezig	aanwezig;
schippers	aanwezig	aanwezig;
bierdragers	niet vermeld	niet aanwezig;
zakkendragers	niet vermeld	niet aanwezig;
korenmeters	niet vermeld	niet aanwezig;
schoolmeesters	niet vermeld	niet aanwezig;

turftonders	niet vermeld	niet aanwezig;
turfdragers	niet vermeld	niet aanwezig;
voerlieden	niet vermeld	niet aanwezig;
kraankinderen	niet vermeld	niet aanwezig;
baardragers	niet vermeld	niet aanwezig;
veerlieden op Den Dungen, Hintham, Vught, Vlijmen en Deutenen	niet vermeld	niet aanwezig;
oudekleerkopers	aanwezig	aanwezig.

Aantekeningen.

- 1) van den Heuvel, p.30.
- 2) a.w., p.34.
- 3) a.w., p.36.
- 4) zie o.a. regesten 1, 2, 4 en 6.
- 5) o.a. in artikel 15 van de kaart van het schrijnwerkersgilde van dato 18 juni 1354 (inv.no.226; regest 4).
- 6) van den Heuvel, p.39 e.v.
- 7) Inv.no.294; regest 55.
- 8) Bedoeld zijn de ordonnantie van keizer Karel V van dato 12 augustus 1525 en die van de aartshertogen Albert en Isabella van 28 maart 1610.
- 9) van Heurn, Collectanea, f.700 e.v.
- 10) van den Heuvel, p.122.
- 11) a.w., p.50; zie kaart van het goudsmedengilde van dato 12 augustus 1503 (van den Heuvel, 2e stuk, no.103, p.385 e.v.).
- 12) van den Heuvel, p.133, noot 1.
- 13) t.a.p.
- 14) a.w., p.141 e.v.
- 15) a.w., p.250 e.v.
- 16) a.w., p.144 e.v.
- 17) a.w., p.147 e.v.
- 18) a.w., p.315 e.v.
- 19) a.w., p.315.
- 20) a.w., p.60 e.v.
- 21) a.w., p. 67 en 68.
- 22) a.w., p.74 e.v.
- 23) a.w., p.75.
- 24) G.A. Den Bosch, k., no.5.
- 25) van den Heuvel, p.87.
- 26) a.w., p.88.
- 27) a.w., p.89 e.v.
- 28) a.w., p.90 en 91.
- 29) a.w., p.91 e.v.
- 30) a.w., p.93 e.v.
- 31) a.w., p.94 e.v.; lang niet alle kaarten maken melding van een bepaalde leeftijd.
- 32) van den Heuvel, p.94 en 95.
- 33) a.w., p.95.
- 34) t.a.p.
- 35) a.w., p.95 e.v.
- 36) a.w., p.232 e.v.; G.A.Den Bosch, A.576, f.1.
- 37) van den Heuvel, p.236 e.v.
- 38) a.w., p.252 e.v.
- 39) van den Eerenbeemt, p.20.
- 40) G.A.Den Bosch, A.171, Resolutien van 24 en 25 oktober 1798.
- 41) van den Eerenbeemt, p.21.
- 42) t.a.p.
- 43) a.w., p.22
- 44) a.w., p.22 e.v.; G.A.Den Bosch, A.172, f.383 e.v.
- 45) van den Eerenbeemt, p.97 e.v.; G.A. Den Bosch, Resolutien van 1803 f.206.
- 46) van den Eerenbeemt, p.158 en 159.
- 47) a.w., p.160.
- 48) t.a.p.
- 49) zie inventaris en inleiding archief van het smedengilde.
- 50) samengesteld aan de hand van de voorhanden zijnde gildearchieven alsmede aan de gegevens vervat in G.A. Den Bosch, A.172, f.383 e.v.; In 1799 is ook nog sprake van de gilde der tin- en loodgieters alsmede van de knopenmakers die min of meer zelfstandige onderafdelingen van het kramersgilde vormden. Hun archieven in 1799 nog vermeld zijn momenteel niet meer aanwezig.

N.B. Charters, die krachtens vorm en inhoud bestemd waren voor de ambachtsgilden, maar die van oudsher van stadswege in de stedelijke depôts - als stadskomme e.d. - bewaard werden, zijn ongenummerd beschreven.
De aanduiding (P.G.) betekent door het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant aan de gemeente 's Hertogenbosch in bruikleen afgestaan.

A. De gilden, die al vóór 14 september 1629 bestonden.

I. Gilden, wier dekenen het derde lid van de stadsregering vormden.

Inleiding.

Bron:	van Heurn,	Collectanea, f.697 e.v.
Literatuur:	van den Heuvel	p.25, 263 e.v.

Reeds in 1306 kregen de toen al bestaande gilden van de smeden en looiers zeggingschap in de financiële aangelegenheden van de stad. Vanaf 18 juni 1344 worden de dekenen van de ambachten als leden van de magistraat vermeld. De dekenen werden in het begin van de 14e eeuw in overleg met schout en schepenen door de aftredende dekenen gekozen. In de tweede helft van die eeuw hadden schout en schepenen er geen zeggingschap meer in. Doch op 20 december 1408 bepaalde hertog Anton, dat de dekenen van de ambachten voortaan gekozen zouden worden door de magistraat en dat de aftredende dekenen slechts de bevoegdheid hadden om een schriftelijke voordracht op te maken. Hertog Jan IV bepaalde op 27 januari 1419, dat slechts de aftredende dekenen zonder enige invloed van de magistraat de bevoegdheid hadden om nieuwe dekenen te kiezen. In 1494 wijzigde Philips de Schone de structuur van de Bossche magistraat. Door deze wijziging werd de invloed van de ambachtsgilden op de stedelijke bestuursaangelegenheden tot een minimum gereduceerd. Op 1 oktober 1498 maakten de dekenen echter weer op ouderwetse wijze deel uit van de Bossche stadsregering. Keizer Karel V stelde bij ordonnantie van 12 augustus 1525 vast, dat de leden van de ambachten jaarlijks een lijst met dubbeltallen van hun meest notabele leden moesten opstellen, waaruit de schepenen de helft tot dekenen zouden kiezen. Met dien verstande stelde hij voor elk ambacht het aantal dekenen vast. Bovendien bepaalde hij, dat de dekenen als derde lid van de stadsregering nog slechts ruggespraak mochten houden met de gesworenen van hun gilde. De aftredende dekenen van het gilde der looiers en schoenmakers verstoutten zich nog de nieuwe dekenen van hun ambacht te kiezen. Deze keuze werd echter bij ordonnantie van de aartshertogin Margaretha van Savoy van 16 Oktober 1525 vernietigd. De ordonnantie van keizer Karel bleef tot 1610 van kracht. Op 28 maart van laatstgenoemd jaar stelden de aartshertogen opnieuw het aantal ambachtsdekenen vast. Bovendien werd Sint Remeysdag (1 oktober) als vaste verkiezingsdag voor de dekenen vastgesteld. Hoewel artikel 9 van het overgaveverdrag van 14 september 1629 bepaalde, dat ook de dekenen deel zouden blijven uitmaken van de stadsregering, zoals vanouds gebruikelijk was, werd hier in de praktijk niet de hand aan gehouden. Sinds het najaar van 1629 hebben de dekenen nimmer hun stem in de stadsregering meer uitgebracht.

1) Het Archief van het Smedengilde.

Inleiding.

Bronnen:	A.576, Van Heurn, Collectanea	f.1; f.1808 e.v.
Literatuur:	van den Eerenbeemt, Essink, H.B.M., van den Heuvel, Mosmans, A.,	p.22 en 159; "Immigratie van Drunense smeden naar Den Bosch in de 16e eeuw", verschenen in Met Gansen Trou, 5e jrg., p.177 e.v.; passim, doch in het bijzonder p.374 v.; "Overdracht van een meesterwerk", verschenen in Taxandria, 35e jrg., p.168.

Dit gilde is het oudste van de Bossche ambachten en het heeft steeds de eerste plaats in de hiërarchie weten te bewaren en te handhaven. Hun dekenen brachten in de stadsregering vóór de andere dekenen hun stem uit. De oudste kaart van dit ambacht - tevens de oudste Bossche gildekaart - dateert van 21 november 1302. De dekenen van dit ambacht traden vóór 28 maart 1610 jaarlijks met Sint Eloy (1 december) in functie. Na het ontnemen van het publiekrechtelijk karakter is het gilde privaatrechtelijk blijven voortbestaan tot in de tweede helft van de vorige eeuw. Hoewel er meer gilden tot in de 19e eeuw zijn blijven voortbestaan als privaatrechtelijke verenigingen heeft het smedengilde - het oudste Bossche gilde - alle andere gilden overleefd. Onder dit ambacht ressorteerden naast de gewone smeden verschillende beroepen van ijzer- en koperbewerkeren. De meest vooraanstaande beroepen in dit ambacht waren die van de messenmakers, nagelmakers, koperslaggers en zwaardvegers. Deze vormden min of meer zelfstandige corporaties in het smedengilde. Vooral de messenmakers zijn een zeer belangrijke groep geweest. Hun producten waren zeer gewild in de toenmalige Nederlanden en aangrenzende gebieden. Ook genoten de Bossche spijkers een zeer goede naam.

Het archief, dat loopt over de periode 1330-1874, verkeert in vrij goede staat. Van de Bossche gildearchieven is dit archief het meest rijk aan middeleeuwse en 16e eeuwse oorkonden, waaruit mede blijkt, dat het gilde een zeer grote rol heeft gespeeld in het economische leven van Den Bosch vóór 1629. De stukken van dit gilde werden vanaf de tweede helft van de 16e eeuw bewaard in de met ijzerbeslag en drie sloten voorziene eikenhouten Sint-Eloykist, die zich reeds enige decennia bevindt in het Bossche Gemeente-Archief. Het schijnt gebruik geweest te zijn, dat de eerste gildedeken de kist met gildedepapieren onder zijn berusting had.

Inventaris.

A. ALGEMEEN.

1. Besluiten, genomen op de vergaderingen, en notulen van de vergaderingen. 1597, 1693, 1737, 1747, (c.1755), 1759-1761, 1782 1851-1871, 1874. 1 pak.
N.B. De besluiten en notulen werden op losse vellen geschreven. In het onder nummer 32 beschreven deel komen op 24r, 26r e.v. en 29r de notulen van de in 1832 1850 en 1851 gehouden vergaderingen voor.
 2. Reglement voor het Gild van Sint Eligius. 1853. 1 boek.
N.B. Dit reglement werd door de leden goedgekeurd op 6 juni 1853. Op folio 26r e.v. van het onder nummer 32 beschreven deel komt het reglement van 1850 voor.
 3. Ingekomen stukken en minuten van uitgegane stukken. 1437, 1527, (c.1545), 1551, (c.1570), 1578, 1593, 1601, 1610, 1611, 1624, 1626, (c.1630), 1633, 1635, 1648, (c.1650), (c.1670), 1674, 1676, 1684, 1687, 1694, 1699, 1713, 1741, 1750, 1759, 1767, 1772, 1784, 1788, 1789, (c.1796), 1798, 1803, 1814. 1 pak.
Regesten 34, 176 en 210.
- II. Door de overheid verleende kaarten en keuren alsmede handhaving door de overheid van de aan het gilde toekomende rechten.

a) door de stedelijke magistraat:

4. Aanvullingen op en wijzigingen van de gildekaart door de magistraat van de stad 's Hertogenbosch. 1330, 1428, 1471, 1493, 1548, 1693, 1719. Met afschriften en uittreksels. 1 katern, 1 band (P.G.) en 7 stukken.
Regesten 2, 25, 51, 66 en 124.
5. Keuren door de magistraat van de stad 's Hertogenbosch ten behoeve van de messenmakers in het gilde verleend. 1498 (afschrift), 1511. 2 stukken.
Regesten 76, 92 en 129.

b) door de hertog en diens rechtsopvolgers:

- AKTE, WAARBIJ PHILIPS VAN BOURGONDIE, HERTOOG VAN BRABANT, AAN HET GILDE EEN NIEUWE KAART GEEFT. 1463. 1 stuk.
Geborgen onder nummer 504 van de charterverzameling van het oud-archief der gemeente 's Hertogenbosch. Het stuk bevond zich oudtijds in de Sint Janskerk in de aldaar aanwezig geweest zijnde stadskomme (A.556, f.57, no.358).
Regest 46.
6. Akte, waarbij keizer Karel V aan zijn gerechtsdienaars opdracht geeft er voor te zorgen, dat het Bossche smeedwerk niet wordt nagebootst. 1546. Met eigentijds afschrift en met bijbehorend stuk van 1551. 3 stukken.
Regesten 121 en 130.
7. Akten, waarbij keizer Karel V aan zijn gerechtsdienaars opdracht geeft er voor te zorgen, dat het Bossche smeedwerk niet wordt nagebootst en het aldus nagebootste smeedwerk niet door kramer verkocht wordt. 1551. Met 2 eigentijdse afschriften. 5 stukken.
Regesten 131, 132 en 133.
8. Akte, waarbij koning Philips II aan zijn gerechtsdienaars opdracht geeft er voor te zorgen, dat het Bossche smeedwerk niet wordt nagebootst en het aldus nagebootste smeedwerk niet door kramers verkocht wordt. 1590. 1 stuk.
Regest 184.
- 9 Akte, waarbij koning Philips II het intredegeld van het gilde verhoogt. 1595. 1 stuk.
Regest 194.
- 10 Akte, waarbij hertogin Isabella bepalingen treft ten behoeve van de ketelmakers van het gilde. 1599. Met bekrachtiging door de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden. 1652. Met afschrift. (c.1655). 3 stukken.
Regest 195.
- 11 Akte, waarbij de aartshertogen Albertus en Isabella aan hun gerechtsdienaars opdracht geven er voor te zorgen, dat het Bossch smeedwerk niet wordt nagebootst en het aldus nagebootste smeedwerk niet door kramers verkocht wordt. 1610. 1 stuk.
Regest 209.
- III. Overeenkomsten met derden alsmede processen tegen derden.
- 12 Akte, waarbij de kerkmeesters van Sint Jan en de gecommiteerd van het gilde een regeling treffen ten aanzien van het door de meesters van het gilde aan de kerkfabriek van Sint Jan te betalen bedrag; waarbij vervolgens overeengekomen wordt, dat het de gebruik mag maken van het blokje, dat zich bevindt in de nabijheid van het Sint Eloyaltaar, alsmede overeengekomen wordt, dat het gilde het oude altaar van Sint Eloy door een nieuw mag vervangen. 1496. 1 stuk.
Regest 72.
13. Akte, waarbij de geschillen met het kramersgilde worden bijgelegd 1510. 1 stuk.

Regest 91.

14. Akte, waarbij de vijftien ambachten, die deel uitmaken van het stadsbestuur, 80 aamen Bossche bieren onder elkaar verdelen. 1617
Regest 217. 1 stuk.
15. Stuk, betreffende het proces van het gilde tegen Cornelissen van Gierle, inzake diens overtreding van het accoord tussen smeden en kramers. 1571. 1 katern.
16. Stukken, betreffende het proces van het gilde tegen Boudewijn Peters van Santvoort, kramer. 1619. 1 lias en 1 stuk.
17. Stukken, betreffende het proces van het gilde tegen Peeter Dircxsoon van Cauwenberch, horloge- en voetboogmaker, inzake het onbevoegd uitoefenen van zijn vak. 1624. 2 stukken.
18. Stuk, betreffende het proces van het gilde tegen Jacobus van Weerdt. 1708. 1 stuk.
19. Stuk, betreffende het proces van het gilde tegen Pieter van der Linden, koopman in smidskolen, inzake overtreding van de smedenskaart. 1740. 1 stuk.
20. Stukken, betreffende het proces van het gilde tegen Adriaen Gommert Gommerse te Budel, inzake het onbevoegd uitoefenen van het koperslagersvak. 1759. 1 omslag.
21. Stuk, betreffende het proces van het gilde tegen Jacobus, inzake het onbevoegd uitoefenen van het ketelmakersvak. 1759. 1 stuk.
22. Stukken, betreffende het proces van het gilde tegen Dirck Ruijgers, beurtschipper, inzake de levering van kolen. 1768. 2 stukken.
23. Stuk, betreffende het proces van het gilde tegen Jan van Wanroi, inzake de levering van kolen. 1782. 1 stuk.

B. LEDENADMINISTRATIE EN STUKKEN VAN HUISHOUEDELIJKE AARD.

24. Boek met namen van dekenen, gezworenen, keur-, wasmeesters, meesters en leerjongens. 1546-1681. 1 deel.
- 25-26. Boeken met namen van leerjongens. 1550-1681. 2 delen.
 25. 1550-1576.
 26. 1575-1681.
27. Ledenlijsten. 1648, (c.1860), 1864. 3 stukken.
#N.B. Hieronder het "Register van de tekens", 1648.#
28. Leerbrieven en attestaties, ingekomen van degenen, die meester willen worden. 1547, 1550, 1558, 1560, 1563, 1565, 1574, 1586, 1590, 1594, 1602, 1604, 1606, 1610, 1611, 1615, 1618-1620, 1622-1624, 1627, 1632-1634, 1636, 1639, 1643, 1644, 1646, 1650, 1651, 1657, 1659, 1660, 1662, 1670, 1690-1692, 1697, (c.1700), 1725, 1761, 1768, 1786. 1 pak.
Regesten 123, 128, 138, 139, 140, 157, 160, 163, 165, 169, 175, 186, 187, 200, 202, 203, 208, 211, 213, 214, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 234, 236, 237 en 242.
29. Akte, waarbij dekenen en wasmeesters met de gezellen overeenkomen om twee rentmeesters uit hun midden te kiezen. 1522. 1 stuk.
Regest 102.
30. Instructie, opgesteld door de dekenen, voor de gildeknecht Hermanis Vueghen. 1699. 1 stuk.
31. Aantekeningen van uiteenlopende aard. c. 1600 -, 1853. 1 omslag.

N.B.Kladden van reglementen, rekeningen e.d.

C. HET BEHEER VAN DE GOEDEREN.

I. Rekeningen.

a) gewone rekeningen:

32-50. Rekeningen.1793/1869. 2 delen en 27 stukken.

32. 1793/1795 (1850).

N.B. In dit deel nog enige rekeningen, die onvolledig of bij wijze van concept of klad werden beschreven: 1795/96 (uitgaven); 1796/97 (uitgaven); 1797/08. Klad. Zie nummer 33; 1809/10. Concept; 1811/26. Klad; 1833/38. Aantekeningen van allerhande inkomsten en uitgaven. 1850.

33. 1797/08. 40. 1857/58. 47. 1865.

34. 1810/11. 41. 1858/59. 48. 1866.

35. 1851/52. 42. 1859/60. 49. 1867/68.

36. 1852/53. 43. 1860/61. 50. 1868/69.

37. 1853/54. 44. 1861/62.

38. 1854/55. 45. 1863.

39. 1855/56. 46. 1864.

b) bijzondere rekeningen:

51. Rekening van Daniel van Vlierden, gemachtigde van de dekenen, betreffende het innen van achterstallige boeten en renten. 1600, 1603-1605. 1 katern.

52. Rekening van de verkoop van de ornamenten van het altaar van Sint Eloy in de kerk van Sint Jan. 1632. 1 katern.

c) rekeningbewijzen:

53-65. rekeningbewijzen (16)49-1867. 13 omslagen.

53. (16)49, 1693-1695, 1698, 1699.

60. 1770-1779.

54. 1711, 1713, 1715, 1717-1719.

61. 1780-1782, 1784-1789.

55. 1724, 1725.

62. 1790-1799.

56. 1730, 1733, 1736-1739.

63. 1803-1809.

57. 1740-1749.

64. 1811, 1816.

58. 1750-1752, 1754, 1756, 1757, 1759.

65. 1853, 1855-1858, (c.1860), 1867.

59. 1760-1769.

II. Schuldbekentenissen.

66. Schuldbekentenis, groot 313 car. gls., van Adriaen Dierixssoon van Boxtell, messenmaker, voor het gilde. 1645. 1 stuk.

67. Schuldbekentenis, groot 50 gls., van Johan Hermans van Wolfsbergen voor het gilde. 1681. 1 stuk (P.G.).

68. Schuldbekentenis, groot 100 car. gls., van het gilde voor Elisabeth Ketelaers. 1694. Afgelost. 1704. 1 stuk.

69. Schuldbekentenis, groot 250 gls., van het gilde voor Cornelis de Boom. 1760. Afgelost. 1765. 1 stuk.

70. Schuldbekentenis, groot 100 car. gls., van het gilde voor Cornelis de Boom. 1761. 1 stuk.

71. Schuldbekentenis, groot 200 gls., van het gilde voor Jan Storm. 1766. Afgelost. 1770. 1 stuk.

III. De onlichamelijke en lichamelijke zaken.

a) algemeen:

72. Akte, waarbij het gilde verklaart, dat de priester Adrianus Meerlant en diens opvolgers, als rectoren van het altaar van Sint Eligius in de kerk van Sint Johannes Evangelista te 's Hertogenbosch, mogen genieten van bepaalde aan dat voornoemde altaar geschonken renten. 1443. 1 stuk.
Regest 40.
73. Register van enige aan het gilde toekomende cijnsen. Aangelegd (c. 1505). 1 deel.
Regesten 52, 54, 57, 78, 79, 80, 81, 83, 84 en 85.
74. Boekje, ten behoeve van de wasmeesters van het altaar van Sint Eloy, omvattende een register van de renten en een inventaris van voornoemd altaar 15e eeuw-1693. 1 deel.
75. Lijst, aangelegd door de dekenen en gezworenen van het gilde van de ornamenten van het altaar van Sint Eloy. 1631. 1 deel.
76. Inventarissen van de goederen. 1811, 1868. 2 stukken.
N.B. In het onder nummer 32 beschreven deel komen ook goederen-inventarissen voor.

b) bijzonder:

77. Akte van opdracht door Gerardus, de zoon van Nicholaus van Berkel, aan het gilde van een cijns van 40 schellingen, gaande uit een huis en erf, gelegen in de Zadelstraat (Schapenmarkt). 136 Met een ouder stuk deze cijns betreffende. 1346. 2 stukken.
Regesten 3 en 7.
78. Akte van opdracht door Willelmus, de zoon van Albertus van Bucstel, aan Johannes van Postel, ten behoeve van het gilde, van 2 cijnsen, ieder van 25 schellingen, gaande uit huizen en erven, gelegen in de Vughter- en Zadelstraat (Schapenmarkt). 1370. 1 stuk.
Regest 8.
79. Testament van Gertrudis Plaetmeker, waarin vervat de last om jaarlijks 2 sesters rogge aan de smeden te verdelen, gaande uit al haar goederen. 1384. 1 stuk.
Regest 11.
80. Akte van verkoop door het predikherenconvent te 's Hertogenbosch aan het gilde van een cijns van 50 schellingen, gaande uit een huis en erf, gelegen in de Zadelstraat (Schapenmarkt). 1397; Met een akte van betalingsbelofte door Johannes van Malsen aan het gilde van voornoemde cijns. 1397. Alsmede een verklaring, betreffende een visitatie van die akten. 1639. 3 stukken.
Regesten 13 en 14.
81. Akte van opdracht door Lambertus van Middelrode aan het gilde van een cijns van 1 oude schild, gaande uit een stuk land naast de Merendonc. 1405. Met een ouder stuk deze cijns betreffende. 1387. 2 stukken.
Regesten 12 en 17.
82. Akte van verkoop door Johannes van Holten aan het gilde van een cijns van 35 schellingen, gaande uit de helft van een kamer gelegen achter het Klein Begijnhof. 1409. Met 2 oudere stukken deze cijns betreffende. 1355, 1405. Alsmede een aankomsttitel voor voornoemde Johannes van Holten van 1408, die vermoedelijk terzelfdertijd aan het gilde is overgegeven. 4 stukken.
Regesten 5, 16, 18 en 20.

83. Akte, waarbij notaris Gerardus Grotel instrumenteert, dat Henricus van Vessem en Gudula e.l. aan het gilde vermaakt hebben een cijns van 2 pond, gaande uit een huis en erf, gelegen in de Berewoutstraat en bestemd om jaarlijks aan de arme smeden uitgekeerd te worden. 1455. 1 stuk.
Regest 43.
84. Testament van Gerardus, de zoon van Henricus Sceenken, waarin vervat een legaat voor het altaar van Sint Eloy, bestaande uit een cijns van 2 pond, gaande uit kamers, gelegen in de Hinthamerstraat. 1458. Met een aankomsttitel voor Gerardus Sceenken, daterende van 1438, die vermoedelijk terzeldertijd aan het gilde is overgegeven. 2 stukken.
Regesten 35 en 45.
85. Testament van Johannes die Aude, waarin vervat een legaat voor het altaar van Sint Eloy, bestaande uit een cijns van 7 pond, gaande uit een huis en erf, gelegen in de Stoofstraat 1493. Met Transsumpt. 1508. 2 stukken.
Regesten 68, 77 en 87.
86. Akte, waarbij Nycolaus Roussel, prior van het kruisherenconven te Channi bij Noyons, aan het gilde enige relieken van Sint Eligius schenkt. 1495. 1 stuk.
Regest 71.
87. Akte van verkoop door de Staten van Brabant aan het gilde van een rente van 6 car. gls. en 5 st., gevestigd op het land van Brabant. 1570. 1 stuk.
Regest 171.

D. DE ADMINISTRATIE VAN DE GILDENBUS.

- 88-91. Rekeningen van de geheime bus. 1853/58. 4 stukken.
88.	1853/54.	90.	1855/56. Concept.
89.	1854/55.	91.	1858. Concept.

E. LIJST VAN STUKKEN WAARVAN HET VERBAND MET HET ARCHIEF NIET GEBLEKEN IS

92. Akte van opdracht door Jan de Vleeschouwer c.s. aan Jan van Boert van tweederde deel van een cijns van 24 schellingen, gaan de uit een hofstad, gelegen te Oisterwijk. 1438. 1 stuk.
Regest 36.
93. Testament van Jacobus Cnodde. 1465. 1 stuk.
Regest 47.
94. Akte, waarbij Theodericus, de zoon van Rodolphus, namens zijn vrouw Eleydis, de dochter van Henricus Knodde, en Lucia, de weduwe van Johannes Knodde, een regeling treffen ten aanzien van de nalatenschap van Johannes Knodde. 1478. 1 stuk.
Regesten 58 en 59.
95. Vidimus door de schepenen te 's Hertogenbosch van het testament van Reyner Daems. 1536. 1 stuk.
Regesten 108 en 109.
96. Testament van Jan Goijartssoon van Bethmer en van Catherijn de dochter van Willem Rutten, e.l. 1572. Notarieel 17e eeuwse afschrift. 1 stuk.
Regesten 172 en 215.
97. Akte, waarbij Jan, de zoon van Gielis van Vilvoerden, Jan van den Velde aanstelt tot zijn gemachtigde en procureur. 1594. 1 stuk.
Regest 191.

98. Akten van opdracht door Joost Janssoon van Vechel, man en momber van Maria Govarts Buijsen, aan Heijlken, de dochter van Oth Adriaens van Vechel, van: a) een rente van 6 car.gls. en 5st.; b) een rente van 10 car.gls., beiden gevestigd op het land van Brabant. 1654. Met een oud stuk de rente van 6 car.gls. en 5 st. betreffende. 1564. 3 stukken. Regest 158.
99. Stukken betreffende Adriaen de Heselaar en Johanna van Bockhoven e.l. 1711, 1713. 1 omslag.
100. Stuk, betreffende het proces van de weduwe Theodorus Schonens tegen de weduwe Wanders en Jan Wanders te Dinther. 1750. 1 stuk.

Sint Ariaens Gilde

- 100 A. Notariële akte, waarbij de patronen van het St. Joostaltaar in de St. Janskerk aan de "gemene gezellen", genoemd "die smedecnepen" van de stad 's-Hertogenbosch toestaan om met hun broederschap of gilde onder patronaatschap van St. Ariaan en St. Joost op dit altaar ook hun patroon St. Ariaan te vereren. 1519. Twee exemplaren. Regest nr. 99 A.
- N.B. 1. Het Adriaensgilde wordt ook genoemd in inv.nrs. 52 en 75.
2. Stuk is afkomstig van mevr. Egidius - van Doorninck (1961).